

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Δ. ΧΡΥΣΑΦΗ,

Ἐπιμελητοῦ Γ' Ἑδρας Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας.

«ΟΥΔΕ ΜΕΝ ΥΛΗΙ»

Θεοκρίτου Εἰδ. XXV, στ. 275.

Καὶ τότε δὴ θούλευον ὅπως λασιαύχενα θύσαν
θηρὸς τεθνεώτος ἀπὸ μελέων ἐρυσαίμην
ἀργαλέον μάλα μόχθον, ἐπεὶ οὐκ ἔσκε σιδήρῳ
τμητὴ οὐδὲ λίθοις πειρωμένῳ οὐδὲ μὲν ὕλῃ.

Θεοκρ. XXV, στ. 272-275.

Τὸ πρόβλημα ἑρμηνείας τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ στίχου 275 δὲν ἔχει βρεῖ λύση γενικά ἀποδεκτή.

Ὁ Ἡρακλῆς ἀφηγεῖται πῶς στραγγάλισε τὸν λέοντα τῆς Νεμέας καὶ πόσο δυσκολεύτηκε νὰ ἀφαιρέσει τὴν λεοντή, ἀφοῦ τὸ δέρμα τοῦ λιονταριοῦ δὲν μπορούσε νὰ τρυπηθεῖ! οὔτε μέ σίδερο οὔτε μέ λίθους... οὐδὲ μὲν ὕλῃ.

Οἱ ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς γραφῆς «οὐδὲ μὲν ὕλῃ» εἶναι ἀρκετά παλιές. Ἡ Σημείωση ποῦ κάνει ὁ glossator σὲ Παρισινὸ κώδικα², δηλ. *ἐτέρᾳ* (ὕλῃ), δίνει στὸ στίχο τὸ ἴδιο περίπου νόημα, ὅπως καὶ ἡ ἀλλαγὴ ποῦ πρότεινε ὁ Wordsworth³: οὐδὲ μὲν ἄλλῃ: «nulla alia ratione» (ἄλλῃ, ἐπιρρηματικῶς) καὶ ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τὸν Fritzsche⁴ «nec alia ratio-

1. Γιὰ τὸ ἄρρωτο δέρμα βλ. Πινδ. Ἰ. V. 47, Λυκόφρ. 455 καὶ τὸ σχετ. σχόλιο, Otto Keller, *Die Antike Tierwelt*, I. p. 47 (Hildesheim, 1963).

2. Meineke ad loc. Meineke, *Theocritus, Bion, Moschus* (Berlin 1956).

3. C. Wordsworth, *Theocritus* (Cambridge, 1845).

4. A. Fritzsche, *Theocriti Idyllia*, ed. altera (Leipzig, 1870).

ne», τὸν Legrand⁵ «ni d' aucune autre façon», τὸν Cholmeley⁶ «nor in any way besides».

Τὴν ἀλλαγὴ αὐτὴ υἱοθέτησαν στὸ κείμενο μερικοὶ ἐκδότες, χωρὶς ὅμως ἰδιαίτερο ἐνθουσιασμό παρὰ τίς προσπάθειες πού κατέβαλαν ὁ Wordsworth, ὁ Fritzsche καὶ ὁ Meineke νὰ πείσουν γιὰ τὴν ἀναγκαιότητά της. Χαρακτηριστικά, ὁ Cholmeley, μολονότι τὴν ἔχει εἰσαγάγει στὸ κείμενό του, σημειώνει ὅτι εἶναι «weak and unsatisfactory» καὶ ὑποψιάζεται ὅτι ἡ ἀλλοίωση τοῦ κειμένου δέν περιορίζεται μόνο στὴν τελευταία λέξη τοῦ στίχου⁷.

Ὅσοι ἐκδότες ἔχουν διατηρήσει τὴ γραφὴ τῶν κωδικῶν ἐκφράζουν στίς ἐρμηνευτικὲς σημειώσεις τους ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ὀρθότητά της, π.χ. Kiessling⁸, Wuestemann⁹, Kynaston¹⁰, τὴν προτιμοῦν ὅμως ἀπὸ ἄλλες ἐπεμβάσεις στὸ κείμενο (π.χ. οὔτε μετάλλω: Hartung, οὔδὲ μὲν ὕλω: Reiske, οὔδὲ κεν οὐλήν, Hermann, οὔδὲ μὲν ἥλω: Meineke)¹¹, οἱ ὁποῖες ἦταν ἐπόμενο νὰ μὴ θροῦν ὑποστηρικτές. Ὁ Wilamowitz¹² καὶ ὁ Gallavotti¹³ θεωροῦν τὴ λέξη αὐθεντική, ἐνῶ ὁ Gow¹⁴ τὴν τυπώνει στὸ κείμενό του μέτρου παρατηρώντας ὅτι ἡ λέξη ὄλη δέν μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἀντὶ γιὰ «ξύλω» καί, ἂν μπορούσε, θά ἦταν μιά ἀνυπόφορη anticlimax μετὰ τίς λέξεις σιδήρω καὶ λίθοις. Ἡ παρατήρηση τοῦ Gow δέν εἶναι σέ ὅλα τὰ σημεῖα της ὀρθή. Ἡ πρὸ συνηθισμένη σημασία τῆς λέξεως ὄλη στὴ γλῶσσα τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἦταν «ξύλο»: βλ. Preisigke s.v.¹⁵ καὶ ἐπίσης Κοῖντου τοῦ Σμυρναίου ΙΑ' 310-312... ἄσπετα δεσμά πολυκμήτων ἀπὸ γόμφων

λυσάμενοι σκεδάσωσι διὰ ξύλα μακρὰ καὶ ὄλην
ἡλιθάτου σχεδὶς.

5. Ph. E. Legrand, *Boucoliques grecs* (Paris, 1967).

6. R. J. Cholmeley, *The Idylls of Theocritus* (London, 1919)

7. Cholmeley, ἔ. ἀ.

8. T. Kiessling, *Theocriti Reliquiae* (Leipzig, 1819).

9. E. F. Wuestemann, *Theocriti Reliquiae* (Gothae et Erfordiae, 1830).

10. H. Kynaston, *The Idylls and Epigrams commonly attributed to Theocritus* (Oxford, 1892).

11. Fritzsche, ἔ. ἀ.

12. U. von Wilamowitz-Moellendorf, *Bucolici Graeci* (Oxford, 1941).

13. C. Gallavotti, *Theocritus quique feruntur Bucolici Graeci* (Roma, 1955).

14. A.S.F. Gow, *Theocritus* (Cambridge, 1952).

15. F. Preisigke, *Wörterbuch der griechischen Papyrskunden* (Berlin, 1925).

Μιά νέα προσπάθεια για ἑρμηνεία τοῦ κειμένου θά ἔπρεπε νά ἀκολουθήσει διαφορετική ἀπ' ὅ,τι μέχρι σήμερα μέθοδο, νά μὴν παραβλέψει δηλαδή μερικοὺς θεμελιώδεις νόμους τῆς τεχνотροπίας τῶν Ἀλεξανδρινῶν ποιητῶν.

Τὸ κείμενο φαίνεται μέ τήν πρώτη ματιά εὐκολο· πράγματι τί εὐκολότερο θά ἦταν γιά τόν Ἡρακλῆ ἀπό τό νά χρησιμοποιήσει κάποιο μυτερό ξύλο, ἀφοῦ βρισκόταν μέσα στό δάσος (πρβλ. στ. 221, 227-228). Μιά προσεκτική ἐξέταση τοῦ ἀποσπάσματος δείχνει ὅτι πράγματι αὐτή ἡ *Intolerable anticlimax*¹⁶ εἶναι ἀσυμβίβαστη μέ τήν προσεκτική, σχολαστική, ἀλεξανδρινή διατύπωση. Εἶναι ὅμως πολύ πιθανό ὅτι ὁ ποιητής ἔχει προσεκτικά στήσει μιὰ «λεκτική παγίδα» γιά τόν ἀναγνώστη του¹⁷. Εἶναι ἐπίσης πιθανό ὅτι ὁ ποιητής ἀνανεώνει σ' αὐτό τό σημεῖο τοῦ ἐπυλλίου τοῦ ἑνα κοινό ἐπικό τόπο¹⁸. Εἶναι συνηθισμένο ἐπικό μοτίβο νά τονίζεται ἡ σκληρότητα τοῦ σιδήρου καί τοῦ λίθου σέ συσχετισμό μέ τή σκληρότητα τοῦ χαλκοῦ, π.χ.

Ἰλ. Δ. 510-511

ἐπεὶ οὐ σφι λίθος χρώς οὐδὲ σίδηρος
χαλκὸν ἀνασχέσθαι ταμείχροα βαλλομένοισι.

Ὅπ. Κυν. Β. 452-453

καὶ χαλκοῦ θηκτοῖο σιδήρου τε κρυεροῖο
πέτρου τ' ὀκριόνεντος ἀρειότεραι πεφύασι
αὐτόθι Γ. 136-137

οὐ χαλκὸν σελαγεῦντα καὶ ἀστράπτοντα σίδηρον
οὐδὲ βολᾶς θελέων τε βοᾶς μυλάκων τε θαμειᾶς
αὐτόθι Γ. 320-321

πολλάκι τοι καὶ χαλκὸν ἀτειρέα, πολλάκι λᾶαν
ἐμμενέως ἐτόρησε καὶ αἰχμήντα σίδηρον.

16. Gow ἔ. ἀ.

17. Γιά τήν τάση αὐτή στὸν Ἀπ. Ρόδιο, cf. G. Giangrande, *Aspects of Apollonius Rhodius' language*, ARCA 1976, σ. 290, σημ. 48. Γιά τήν ἴδια τάση στὸν Καλλίμαχο, βλ. F. Williams, *Five problems in Callimachus' Hymn to Apollo*, Quaderni Urbinati, 19 (1975)

18. Ἀνάλογες περιπτώσεις πού ὑπάρχουν σ' αὐτό τό ἐπύλλιο ἔχουν συγκεντρωθεῖ στό βιβλίο μου, *A Textual and Stylistic Commentary on Theocritus' Idyll XXV*, (Classical Antiquity, J.C. Gieben, ὑπό ἑκδοσιν).

Εἰδικὰ γιὰ τὸν λέοντα τῆς Νεμέας ὁ Λυκόφρων, στ. 455-456, ἀναφέρει ὅτι ἡ δορά του ἦταν ἀδιαπέραστη ἀπὸ τὸ χαλκὸ, ...ὄν χάρωνος ὤμω-στοῦ δορὰ χαλκῷ τορητὸν οὐκ ἔτευξεν ἐν μάχῃ. Ἀκόμη πῶς χαρακτηρι-στικά εἶναι ὅσα ἀναφέρει ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, 4.11.3: «καὶ πρῶτον μὲν ἔλαβεν ἄθλον ἀποκτείναντα τὸν ἐν Νεμέᾳ λέοντα. Οὗτος δὲ μεγέθει μὲν ὑπερφυῆς ἦν, ἄτρωτος δὲ ὦν σιδήρῳ καὶ χαλκῷ καὶ λίθῳ τῆς κατὰ χεῖρα βιαζομένης προσεδεῖτο ἀνάγκης».

Τὴν ἔννοια πού θά ταίριαζε στά συμφραζόμενα, σύμφωνα μέ τὴν ἐπική παράδοση καὶ τοὺς θρύλους γύρω ἀπὸ τὸν Ἡρακλεῖ, τὴν εἰσάγει ὁ ποιητὴς στό κείμενο στήνοντας σοφὰ τὴ λεκτικὴ του παγίδα, δηλ. χρησι-μοποιώντας τὴ λέξη ὕλη ὅχι στὴ συνηθισμένη τῆς σημασία, δηλ. ξύ-λω, ὅπως παρασύρεται νὰ νομίσαι ὁ ἀναγνώστης, ἀλλὰ στὴν πῶς σπάνια δηλ. χαλκῷ. Γι' αὐτὴ τὴ σημασία βλ. Liddell-Scott s. v. III.1, Σοφοκλ. ἀπόσπ. 724¹⁹... οἱ παρ' ἄκμονι τυπάδι θαρεῖα καὶ πληγαῖς ὑπακούουσιν ὕλην ἄψυχον δημιουργοῦντες, Ellendt s.v.²⁰ «*materies et aes quidem s. ferrum aperte dicitur*».

Ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐρμηνευτικὴ σημείωση τοῦ Pearson θά ἄξιζε πιθανῶς νὰ ὑπομνησθεῖ ἡ σχέση τῆς Ἀθηνᾶς μέ λατρευτικὲς ἐκδηλώσεις τῶν χαλκῶν²¹.

Τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν Σοφοκλεῖ δύσκολα θά μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἄρκετό γιὰ νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς μέ ἀπόλυτη βεβαιότητα ὅτι ὕλη στό στίχο τοῦ Θεοκρίτου σημαίνει χαλκῷ. Μία παρόμοια σύμπτωση, πιθα-νῶς ὅχι τυχαία, ἐμφανίζεται στό στίχο 97 τοῦ ποιήματος, στὴ σημασία τοῦ ῥήματος στείνοντο²².

Οἱ ποιητὲς τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ ἰδιαίτερα ὁ Θεόκριτος χρησιμοποιοῦν συχνὰ συνηθισμένες λέξεις στὴν πῶς σπάνια ὁμως σημα-σία τους πού μαρτυρεῖται σὲ μεταγενέστερα πεζὰ κείμενα²³. Στὴν περί-πτωσή μας ἡ σπάνια σημασία ὕλη=μέταλλο μαρτυρεῖται στὸν Ἡρωδιανό:

19. A.C. Pearson, *Sophocles, The Fragments* (Cambridge 1917).

20. F.T. Ellendt, *Lexicon Sophocleum* (Hildesheim, 1958)

21. Ἀρχαῖες μαρτυρίες γιὰ τὴν ἐορτὴ τῶν Χαλκείων ἔχουν συγκεντρωθεῖ ἀπὸ τὸν Ἐρ. Στέφανο, *Θησαυρ.* VIII, 1258 C-D.

22. Γ. Χρυσάφης, ἔ.δ.

23. βλ. G. Giangrande, *L' Antiquité Classique*, 1977, p. 502, note 19.

VII.3.5 ὕλη νόμισμα ποιῆσαι δυναμένη καὶ VII 10.2 «δῶρα ὕλης πολυτελοῦς καὶ τέχνης ποικίλης».

Ὁ Ἡρακλῆς ἀφοῦ ἀναφέρει τὸ σίδηρο καὶ τὸ λίθο, γνωστά γιὰ τὴ σκληρότητα ἀναφέρει τελευταῖο, στὴν ἐμφαντικὴ θέση τοῦ τέλους τοῦ στίχου, τὸ μέταλλο κατ' ἐξοχὴν τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, δηλ. τὸ χαλκό.

Ἡ ἀνανέωση τοῦ ποιητικοῦ «τόπου»: σίδηρος-λίθος-χαλκός καὶ ἡ τάση τοῦ ποιητῆ νὰ χρησιμοποιεῖ πασίγνωστες λέξεις στὴν πρὸ σπάνια σημασία τους κατευθύνουν τὸν ἀναγνώστη τοῦ Θεοκρίτου στὴν κατανόηση τῆς σημασίας τοῦ πολυσυζητημένου στίχου του καὶ στὴν ἀπόλαυση τῆς τεχνικῆς του.